

Současná spirituální orientace mužů a žen - empirická studie*

Pavλίna Janošová

Husitská teologická fakulta UK Praha

Současný trend v oblasti religiozity

V posledních dvou stoletích u nás zaznamenávají statistiky stálý pokles zájmu o dosavadní tradiční náboženský život. Tento trend se týká nejen naší české společnosti, ale ve větší či menší míře také ostatních evropských zemí. Očekávaný dlouhodobý vzestup sympatií křesťanských církví po roce 1989 se s příchodem celospolečenských změn a příznivějšího klimatu v oblasti veřejného náboženského života nedostavil. Z hlediska toho, co je za náboženství tradičně považováno, lze konstatovat, že naše česká společnost je jednou z nejméně náboženských zemí světa (Říčan, Janošová, 2004a). Spolu s C. G. Jungem a dalšími autory však předpokládáme, že náboženské prožívání nezaniklo, ale spíše se transformovalo do nové podoby.

Také komunismus a nacismus – dvě nová „náboženství“ ateistického dvacátého věku, která se od tradičních náboženství spíše oddělovala – mají mnoho náboženských prvků. Vytvářejí vlastní výklad dějin a jejich smyslu, morální kodexy a především nepostradatelnou eschatologickou vizi ráje. M. Eliade jde tak daleko, že hovoří o religiozitě jako o antropologické konstantě (Eliade, 1965).

Pokles popularity etablovaných náboženských společností – u nás především křesťanských - je provázeno také odmítáním tradičních výrazů a slovních obrátů, které jsou v těchto náboženských kruzích běžně užívány. Alergie na „svaté“ pojmy se rychle rozšířila také na výrazy z oblasti morálky (Říčan, Janošová, 2004b), která je tradiční náboženskou doménou, provázející každé bohoslužebné kázání.

Spolu s odmítáním tradice zároveň přestává být religiozita jedince záležitostí společenství věřících a stává věcí ryze individuální a také soukromou. Tato proměna se odráží také v osobním sebepojetí: velké procento lidí v Evropě i v USA se označuje za nenáboženské, ale zároveň se považuje za duchovní.

„Nový“ pojem „spiritualita“

Vzhledem k uvedeným změnám začalo být téma atraktivní také pro psychologii, pro niž – díky fenomenologickému vlivu - neznamenala individuální povaha religiozity problém a naopak byla přijata za východisko v bádání (Elkins et al, 1988). V souladu s novým trendem psychologie přijímá také nové pojmosloví: do značné míry opouští pojem religiozity a upřednostňuje nábožensky neutrální pojem spiritualita (Říčan, 2004).

Definice samotného pojmu spiritualita je poněkud vágní. Zatímco křesťanští teologové si vypomohou biblickým vzorcem (spiritualita jakožto výsledek působení Ducha svatého), psychologové

za účelem výzkumu vytvářejí nové příklady a opisy. Ve snaze vyhnout se teologické terminologii operují často s výrazy vyjadřujícími absolutní rozměr: „transcendentální“, „smysluplný“, „Nejvyšší rovina“, „Poslední pravda“, „Nejhlubší poznání“ (Piedmont, 1999). Někteří však počítají s obecnou obeznámeností veřejnosti s pojmem spirituality natolik, že jej nijak nevysvětlují a táží se přímo po významu spirituality pro dotazovaného (Reker, 2003).

Nutno podotknout, že ani ve vymezení pojmu „spiritualita“ vůči pojmu „religiozita“ dosud nebylo dosaženo konsensu. První silně zastoupený názor vychází z představy, že spiritualita je osobní duchovní prožitek či přesvědčení, které může nebo nemusí být vázáno na stávající náboženské myšlenkové struktury. Spiritualita a religiozita se podle této představy mohou překrývat, ale existuje také spiritualita bez religiozity (častěji v podobě „náhodných“, záměrně nevyvolaných transcendentálních prožitků) i religiozita bez spirituality (např. náboženské úkony a rituály, které nejsou provázeny duchovním zážitkem) (Richards, Bergin, 1997).

Podle druhého názoru nelze spiritualitu od religiozity oddělovat, protože spirituální prožitek je jádrem každého náboženství (Pargament, Mahoney, 2002). Ve chvíli, kdy takový prožitek jedinec nějak reflektuje a (sobě nebo druhým) vysvětluje, rodí se kolem něj zároveň myšlenková struktura, kterou lze pokládat za osobní teologii (Kanis, 2002). Existují však oblasti religiozity, které nemusí být zároveň provázeny spirituálním zážitkem.

Operacionalizace spirituality v Pražském dotazníku spirituality (PSQ)

Pro účely výzkumu jsme se rozhodli definovat **spiritualitu jako subjektivní prožitek**, který odkazuje k něčemu, co **přesahuje běžnou realitu**, běžné chápání konkrétní situace. Může se jednat o zážitek, ale také o přesvědčení, provázené podobným prožitkem (zápalem pro „dobro věci“, rozhořčením, soucitem, apod.).

Při konstrukci dotazníku PSQ jsme se snažili vyhnout pojmům, které evokují jakékoli konkrétnější náboženské myšlenky. Záměrně jsme se však vyhýbali též pojmu spirituality, s nímž je naše laická veřejnost obeznámena spíše minimálně; také při sběru dat jsme užívali pracovního označení „dotazník názorů a pocitů“. Při tvorbě položek jsme se snažili postihnout rozmanité spektrum oblastí, v nichž bylo možné na základě předchozích rozhovorů předpokládat existenci prožitků podobného druhu. Užívali jsme příměrů a patetické nadsázky.

STUDIE

Sběr dat

Výzkumu se zúčastnilo 410 respondentů (125 mužů a 266 žen). Jednalo se o vysokoškolské studenty humanitního (N = 215), přírodovědného (N = 50) a technického studijního zaměření (N = 47), o studenty středních škol (N = 56) a o smíšenou skupinu nestudujících dospělých (N = 30). Data byla sbírána v průběhu vyučovacích hodin, u respondentů ze skupiny nestudijních proběhl sběr dat individuálně. Studenti hodnotili míru souhlasu s jednotlivými výroky položek pomocí 5-stupňové Likertovy škály.

Matematicko-statistické zpracování

Data byla zpracována pomocí programového souboru SPSS 11. Byla provedena faktorová analýza všech 80 položek dotazníku PSQ. Extrakce metodou Principal Axis konvergovala v 11 iteracích. Scree-test naznačil přítomnost pěti společných faktorů, rotace metodou Oblimin s Kaiserovou normalizací konvergovala v 31 iteracích.

Výsledky

Tabulka 1 obsahuje faktorovou matici výsledných zátěží jednotlivých položek, interkorelace (šíkmosti) faktorů jsou uvedeny v tabulce 2.

Diskuse

V pořadí první extrahovaný faktor byl označen jako **faktor transcendentálně monoteistický**. Položky, jež jsou jím nejsilněji zastoupeny, vyjadřují určitý přesah běžné reality k něčemu, co stojí „nad“ ní. Obsahy výroků naznačují, že životní události, ani lidé, které potkáváme, nejsou ničím nahodilým. Životní příběh má ještě další, „hlubší“ smysl, podobně jako má svůj „vyšší cíl“ dějinná cesta lidstva. Jedná se o postupné lineární přibližování k „nejvyšší“ skutečnosti. Vstupní branou k jejímu úplnému nahlédnutí je však teprve smrt, kterou ovšem nic nekončí, je to naopak návrat „domů“.

Představy tohoto druhu lze najít ve většině monoteistických náboženských systémů. Postrádají obsahy dogmat a náboženské pojmosloví, svými formálními obrazy absolutna jsou nicméně téměř totožné s jejich teologickým myšlenkovým rámcem. Ukazuje se, že v „uprázdněné“ podobě zůstávají podobná přesvědčení v české populaci stále vysoce aktuální; religionista T. Halík tuto obecně rozšířenou víru „v něco mezi nebem a zemí“ označil jako „něcismus“.

Vzhledem ke svému zřetelně ekologickému ladění byl druhý z faktorů nazván **faktor eko-spirituální**. Položky nejvýrazněji syčené tímto faktorem vyjadřují prožitek bazální příbuznosti člověka s celkem přírody i s jejími jednotlivinami (*strom bratrem, Země matkou*). V této pozici se člověk stává jen jedním z řady tvorů, nikoli jejich pánem. Pokud se něčím od ostatních odlišuje, pak proto, aby vůči nim dostal posvátnému závazku odpovědné péče. Stejnou hodnotu má též příroda neživá a dokonce se zde objevují pochyby o jejím neživém stavu („i kameny možná mají duši“). Kontakt s přírodou budí úžas (*lesní studánka, majestátní strom, hvězdná obloha, setkání s horou či skálou*) a touhu porozumět jejímu skrytému tajemství. Vznešenost a posvátnost veškerého života však souvisí také s úctou a vděčností k Zemi, k níž se pojí příměr mateřství. Země je zde konečnou posvátnou instancí, jež pojímá stejnou měrou vše živé i neživé.

S narůstající pozorností veřejnosti k ekologické problematice se v posledních desetiletích začíná dostávat ke slovu také duchovní stránka situace člověka ve vztahu k přírodě. Tomuto trendu odpovídá rostoucí obliba rozmanitých představ tzv. hlubinné ekologie (E. Kohák, 2000) ústících v hnutí New Age. Roste též respekt k lidovému a bylinnému léčitelství a sílí trend celostního medicínského přístupu, který otevřeněji „připouští“ působení neprozkoumaných uzdravných sil organismu.

Za zmínku stojí, že v existujících dotaznících spirituality se podobně zaměřené otázky takřka vůbec nevyskytují. Tento fakt lze vysvětlit nejspíše tradičním náboženským postojem k eko-spirituální prožitkové rovině. Monoteistické náboženské systémy vycházející z židovské tradice povětšinou

člověka z přírody vyčleňovaly a židovská pospolitost se ve starověku vymezovala vůči svému „bezbožnému“ okolí také tím, že zakazovala účast na polyteistických rituálech oslavujících přírodu. Jiný než utilitaristický vztah k přírodě byl obvykle vnímán jako pohanský, případně hodnocen a trestán jako čarodějnictví (Janošová, Říčan, 2004). Odmítající či rezervovaný postoj převládá i v současném křesťanství (The Pope Speaks, 2004).

Třetí faktor byl nazván **faktorem mystickým**. Položky s největšími zátěžemi u tohoto faktoru vypovídají o intenzivních prožitcích „*odevzdání se proudu (či hlubině) bytí*“ a „*otevřítího se tajemství vesmíru a existence*“, kdy se „*skutečnost náhle ukáže ve zcela novém světle*“. Změny stavu vědomí při odlišném prožívání času, prostoru a vzdálenosti připomínají popisy mystických (či psychedelických) prožitků. Jedná se však i o odlišné sebeprožívání, kdy se „*Já noří do větší přesahující skutečnosti*“. Zrušení hranic mezi „Já“ a „Nejá“ je zakoušeno také v pocitu „*sjednání s veškerým životem*“, v sebezapomenutí tváří v tvář uměleckému dílu či v extatickém vztahu ke druhému člověku. Objevují se tu též výpovědi o zážitcích hlubokého vnitřního míru, osvobození, setkání s děsíci vznešeností či s odpuštěním, které mění lidské vztahy.

Položky tohoto faktoru mají obsahově velmi blízko k faktoru prvnímu. Malým rozdílem je časoprostorové zařazení toho, co je vnímáno jako přesahující. Zatímco v transcendentálních položkách se jedná o něco „vyššího“, „tam“ a „potom“, položky mystického faktoru hovoří o bezrozměrné „hlubině“, která je „všude a stále“, právě tak „mimo Já jako uvnitř něj“. Představují-li výroky transcendentálního faktoru formální jádro monoteistických systémů, pak uvedené mystické zkušenosti tvoří nejvlastnější prožitkové jádro patrně všech živých náboženství, na jehož základě religiózní obrazy vznikají.

Výroky položek nejvíce sycených čtvrtým **faktorem sounáležitosti** tematizují intenzivní prožitky pojící se ke společenství blízkých lidí. Jedná se o „*souznění duší*“ i o přináležení k lidem, které „*pomáhá překonávat nesnáze*“. Patří sem též „*úžas nad rozmanitostí lidí, kteří jsou navzdory svým chybám jedineční a dokonalí*“. K sounáležitosti se pojí také „*touha radostí obejmout svět*“, přání „*štěstí všech bytostí*“ a uvědomění, že „*život je zázrak*“. Vedle intenzivních prožitků radosti hovoří výroky též o „*zvláštním slavnostním pocitu*“.

Prožitek radostné sounáležitosti s lidmi je spjat se životem skupin a je součástí lidské socializace. V dětství a dospívání se jedná především o skupiny primární a malé. Patří sem také genderová sounáležitost, projevující se fenoménem in-group, out-group (Beal, 1994). V průběhu života se však hranice „my“ rozšiřují o další jedince a skupiny až k celku lidstva. Polarita „my“ ve faktoru sounáležitosti je však zřetelně omezená na lidstvo – na rozdíl od faktoru eko-spirituálního, kde identifikace překračuje nejen hranice „živočišného druhu“, ale i živých entit. Podobně jako většina společenských institucí také náboženská seskupení většinou hojně užívají skupinové dynamiky a usilují o kultivaci sounáležitosti při setkávání společenství spolu-věřících. Některé postmoderní teologické proudy vycházející z buberovské filozofie nalézají Boží zjevení právě v zážitku autentického mezilidského setkání.

Poslední faktor byl nazván **faktorem morálního entuziasmu**. Položky s největšími zátěžemi u tohoto faktoru verbalizují téma dobra a zla, morální apel „*čistoty*“ a „*statečnosti*“ i strach z vlastního činu, který by mohl někomu „*zkazit život*“ či „*zničit mou lidskou podstatu*“. Objevuje se zde také otázka soucitu, prožitek druhých jako „*bytosti s tajemným vnitřním světem*“ a pocitování sebe sama jako „*nicotného*“ a „*nepatrného ve srovnání s nekonečnem bytí*“.

Na rozdíl od předchozích „čistě prožitkových“ faktorů mají výroky tohoto faktoru také praktický charakter. Tematizují morální pocity, ve jménu kterých jedinec cítí potřebu se sebou (či pro svět) „něco udělat“. Také morální aspekt je bytostnou součástí veškerých náboženských systémů, avšak i nenáboženské myšlenkové proudy (a demytologizovaná teologie) jej přijímají jako neodmyslitelný pro společenské soužití. V našem případě se morálka objevila jako faktor nezávislý na výše diskutovaných mystických a sounáležitostních spirituálních prožitcích či transcendentních představách. Morální apely se však objevovaly též ve vztahu k přírodě ve faktoru eko-spirituálním.

Porovnání mužů a žen

Výsledky byly pomocí metody analýzy variance a t-testu vyhodnocovány také z hlediska dalších údajů o respondentech. Porovnání mužů a žen a statisticky významné rozdíly mezi nimi jsou uvedeny v tabulkách 3, 4, 5, 6 a 7. Vzhledem k tomu, že silnějším činitelem se ukázalo být hledisko studijního/profesionního zaměření, byla zpracována také analýza variance těchto rozdílů a též interakce obou hledisek (pohlaví a studia).

Zatímco vliv studijního oboru se ukázal jako vysoce významný ve všech pěti získaných faktorech, v případě pohlavní příslušnosti se objevily statisticky signifikantní rozdíly u dvou z nich. Jedná se o **faktor eko-spirituální** (tabulka 4) a **mystický** (tabulka 5), přičemž v obou z nich ženy dosahovaly vyšších skóre. Interakce obou hledisek však nebyla prokázána.

Zjištěné rozdíly do značné míry odpovídají tradičnímu očekávání. Přírodniny bývají obecně asociovány spíše s ženskostí, zatímco artefakty jsou spojovány spíše s mužskostí. Tradiční spojování Země a mateřskosti je vyjádřeno také v lidových příměrech „*pochovat do lůna země*“, „*zrodit se ze země*“, apod. V psychologické literatuře se toto slovní spojení objevilo v Jungově popisu ženského materiálního archetypu Velké matky, v přírodovědné literatuře užil obrazu Země jakožto živoucí „ženské“ entity Gaie J. Lovelock (2000). Téma bytostné blízkosti ženství a přírody se promítá též ve feministických ekologických proudech - soulad člověka s přírodou, vyjadřovaný v pohádkách a mýtech o zrodu lidstva, bývá nezřídka spojován s matriarchátem (Mukta, Hardiman, 2000). Stoupenci ekofeminismu nacházejí paralelu také mezi dlouhodobým „panským“ chováním mužů k ženám a "panským" chováním lidstva k přírodě. Např. Warrenová (in Glazebrook, 2002) staví do protikladu objektivistický karteziánský přístup „falické“ logiky a ženský subjektivní a emocionální přístup péče. Je na místě připomenout, že oba mody, „mužský“ i „ženský“, jsou do jisté míry přítomny v každém z nás.

Opětovné uznání hodnot přírody (a přirozenosti) však činí bezpředmětným věkovitý rozpor těla a ducha, který je v křesťanském učení – navzdory opačným tvrzením - implicitně obsažen. Na křesťanský dualismus poukázal C.G. Jung, který viděl v uctívané podobě ženství mariánského kultu rozpolcený ženský archetyp. Dodejme, že zatímco Mariin křesťanský obraz působí tak trochu jako „ženství ve službách církevních (mužských) potřeb“, alternativa ženství v integritě s přírodou byla pronásledována inkvizicí v procesech s čarodějnicemi. Feministická teologie staví proti „přemaskulinizované křesťanské věrouce“ pojetí Boha jako maskulinum i femininum. Ženskost Boha i lidské duše je zde pojímána jako „pouhé“ bytí, jež uniká popisu prostřednictvím slov; Irigarayová (in Priest, 2003) dokonce považuje mystiku jako takovou za model „alternativní ženské odlišnosti“.

Bližší vztah žen ke spiritualitě i propojenost mystiky a ekologie s feminitou, kterou naznačují výsledky výzkumu, potvrzuje také zahraniční literatura. Je však na místě dodat, že vyšší skóre žen

v oblasti spirituálních prožitků může být způsobeno také sociálně-kulturním očekáváním. Ženy mohou mít tendenci zveličovat spirituální prožitky (případně být konformnější s povětšinou kladně formulovanými položkami), zatímco muži mohou mít naopak zábrany projevit sentiment. Nelze vyloučit ani možnost, že je dotazník PSQ obsahově (či stylisticky) zaměřen více na „ženskou“ rovinu spirituality.

Závěr

Zpracovaná data výzkumu provedeného převážně na vysokoškolských studentech pomocí dotazníku PSQ (Říčan, Janošová) naznačila existenci pěti spirituálních faktorů, které lze do jisté míry považovat za samostatné spirituální roviny. Jedná se o **faktor monoteistické transcendence, eko-spirituality, mystiky, sounáležitosti a morálního entuziasmu**. Všechny tyto spirituální roviny nacházejí paralely v tradičních náboženských představách, které však jsou ve své tradiční celistvé podobě, jak se zdá, naší současnou mladou populací obtížně přijatelné.

Rozdíly přineslo také porovnání mužů a žen. V souladu se zahraničními studii se i v tomto výzkumu ženy jeví jako spirituálnější, a to v oblasti eko-spirituality a mystiky.

Literatura:

- Beal, C.R. (1994). *Boys and Girls: The Development of Gender Roles*. McGraw Hill, Inc., USA.
- Eliade, M. (1965). *Le Sacré et le Profane*. Paris, Gallimard.
- Elkins, D. N. et al, (1988): Toward a Humanistic-Phenomenological Spirituality. *Journal of Humanistic Psychology*, 28, No 4, p. 5-18.
- Irigarayová, L. (1985). Speculum of the Other Woman, trans. G. C. Gill (Ithaca, NX: Cornell University Press), in: Priest, A. (2003): Woman as God, God as woman: Mysticism, negative theology, and Luce Irigaray. *The Journal of Religion*, Vol. 83, Iss. 1, p. 1-23.
- Janošová, P.; Říčan, P. (2004). Spirituální dimenze vztahu k přírodě u českých vysokoškoláků. Sborník z konference „Kontexty prožitku“, 22-23.4. 2004(v tisku).
- Kanis, S. (2002). Theobiology and gendered spirituality. *The American Behavioral Scientist*, Vol. 45, Iss 12, p:1866-1875.
- Kohák, E. (2000). *Zelená svatozář*. 2. vyd., SLON, Praha.
- Lovelock, J.E. (1994). *Gaia: živoucí planeta*. Praha, Mladá fronta.
- Mukta, P.; Hardiman D. (2000). The political ecology of nostalgia. *Capitalism, nature, socialism*, Vol. 11, Iss. 1, p. 113-133.
- Pargament, K. I.; Mahoney, A. (2002). Spirituality. Discovering and conserving the sacred. In: Snyder, C.R.; Lopez, S.J. (Eds.). *Handbook of Positive Psychology*. Oxford University Press, p. 646-659.

- Piedmont, R. (1999). Does Spirituality represent the Sixth Factor of Personality? Spiritual Transcendence and the Five-Factor Model. *Journal of Personality*, 67, 6, p. 985-1014.
- Priest, A. (2003). Woman as God, God as woman: Mysticism, negative theology, and Luce Irigaray. *The Journal of Religion*, Vol. 83, Iss. 1; p. 1- 23.
- Reker, G. T. (2003). *Provisional manual of the Spiritual Transcendence Scale*. Ontario: Student Psychologists Press.
- Richards, P. S.; Bergin, A. E. (1997). *A Spiritual strategy for counseling and psychotherapy*. Washington D.C.: American Psychological Association.
- Říčan, P. (2004). Spirituality, the story of a concept in the psychology of religion. *Archive of Psychology*, Vol. 26, p.135-156.
- Říčan, P.; Janošová, P. (2004a). Spiritualita českých vysokoškoláků – faktorově analytická sonda. *Československá psychologie*, roč. 48, č. 2, s. 97-106.
- Říčan, P.; Janošová, P. (2004b): Spirituality: its psychological operationalization via measurement of individual differences: A Czech perspective. *Studia Psychologica* (v tisku).
- Warrenová, K.(2000). Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective on What It Is, and Why It Matters. New York: Rowman & Littlefield. In: Glazebrook, T. (2002). Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective on What It Is, and Why It Matters. *Organisation and Environment*, Vol. 15, Iss. 3; p: 344-348.
- The Pope Speaks (2004). The old gnosticism and the New Age. *Huntington*, Jan/Feb, Vol.49, Iss 1, s. 8.

JANOŠOVÁ, Pavlína. Současná spirituální orientace mužů a žen - empirická studie.
In HELLER, Daniel; PROCHÁZKOVÁ, Jana; SOBOTKOVÁ, Irena (ed.). *Psychologické dny 2004 : Svět žen a svět mužů : polarita a vzájemné obohacování : sborník příspěvků z konference Psychologické dny, Olomouc 2004*. Olomouc : Universita Palackého v Olomouci, 2005. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica, Psychologica 35 - suppl. Plný text příspěvku o rozsahu 12 s. je dostupný na přiloženém CD-ROM. ISBN 80-244-1059-1.

PŘÍLOHA

Tabulka 1

Faktorová matice 80 položek

Faktory:

TRAN EKO -
SCEN SPIRI SOU
DEN TUALI MYST NÁLEŽI MO
CE TA IKA TOST RÁLKA

49 Smrt je návrat někam „domů“	57				
34 Cítím, že existuje nejvyšší Pravda, i když ji nemůžeme plně poznat	55				
11 Cítil jsem někdy, že jsem v kontaktu s nejvyšší skutečností	54		38		
27 Smrt je pro mě bránou k nejvyššímu tajemství	53				
24 Měl jsem někdy pocit naplnění něčím vyšším než jsem já sám	53				
32 Pocítil jsem, že jsem zahrnut v lásce, jež objímá veškeré tvorstvo	50			33	
3 Cítím, že cesta dějinami musím mít nějaký smysl nebo cíl	50			22	
57 Jakoby někdo řídil, že potkávám pravé lidi ve správný čas	49			27	
15 Když se dívám na svůj život, cítím, že každá událost má vyšší smysl	45			30	
28 Zatoužil jsem někdy odevzdat se cele něčemu většímu než jsem já	42				
62 Pocítil jsem, že v mém nitru je skryto tajemství veškeré skutečnosti	40		38		
10 Pociťuji život jako dar, za který bych měl někomu poděkovat	39			37	
59 Cítím v sobě naději, kterou neruší ani smrt	38		29		
26 Každý člověk je mým bratrem (sestrou)	36			23	
58 Pocítil jsem někdy očištění od něčeho, co mě vnitřně pošpinilo	35		24		
33 Když někomu ublížím, pociťuji to jako narušení rovnováhy světa	31	21			
23 Cítil jsem někdy jako skutečnost, že nic neumírá tak docela	30	29			
74 Někdy se cítím, jako plamen ohně, který nikdy nezhasne	29		27	22	
14 Často prožívám tajemství světa, života a lidské existence	24		23		23
31 Odpovědnost za přírodu je naším posvátným závazkem		60			
50 Mívám chuť obejmout strom jako svého bratra nebo sestru		59			
52 Někdy hluboce prožívám, že Země je mou matkou		59	24		
79 I po kamenech v lese mám našlapovat opatrně, protože mají duši		58			
54 I neživé přírodě náleží nejvyšší úcta a respekt		57			

1 Silně cítím, že naše Země patří zvířatům stejně jako lidem		57			
71 Někdy pocítuji vděčnost a lásku k Matce Zemi		55			
42 Zabíjením živých tvorů člověk ničí svou duši		52			
12 Před studánkou s čistou vodou mívám chuť pokleknout v úžasu	22	50			
7 Člověk a ostatní tvorové (zvířata) se v bytostné podstatě neliší		48			
9 Majestátní staré stromy mají posvátnost vzbuzující ve mně úctu		47			
63 Před skálou či horou jsem někdy pocítil jejich posvátné poselství		46			
18 Jestli je něco posvátné, pak je to veškerý život na Zemi		44		22	
56 Zažil jsem někdy pocit, jako by všechny věci ve vesmíru byly živé		33	27		
37 Není nic vznešenějšího než Život na Zemi		33	- 27		
29 Někdy intenzivně pocítuji, že patřím k lidem, kteří žili před námi		32	29		
2 Při pohledu na hvězdnou oblohu mívám pocit bezmezného úžasu		30			
61 Někdy toužím věnovat celý svůj život boji dobra proti zlu	21	24			20
46 Měl jsem někdy k něčemu pocit nekonečné úcty	23	23			
6 Ve starobylém chrámu prožívám pocit pokory a vlastní nepatrnosti	20	20			
51 Měl jsem zkušenost, jako bych nahlédl do hlubiny toho, co je			71		
44 Stalo se, že pro mě čas, prostor a vzdálenost ztratily jakýkoli smysl			60		
75 Prožil jsem někdy úplné sjednocení se Zemí a veškerým životem		34	55		
80 Měl jsem někdy pocit, že se mi otvírá tajemství vesmíru a existence	28		54		
66 Pocítil jsem, že se mé Já noří do větší skutečnosti, než jsem já sám	36		48		
41 Setkal jsem se s takovou vznešeností, že jsem se až zděsil	27		48		
64 Měl jsem někdy pocit, že jsem se ocitl mimo čas a prostor		- 20	47		
43 Prožil jsem pocit osvobození, jako bych se mohl vznést se až k nebi			46	34	
67 Zažil jsem pocit, že jsem byl plně odevzdaný proudu bytí			46		21
30 Mívám pocit, že se životem blížím k hlubšímu porozumění	36		42		
19 Pocítil jsem někdy nevyslovitelně hluboký pocit vnitřního míru			40		
69 Zažil jsem, že jsem unášen proudem nepředstavitelné energie	22		40		
47 Zažil jsem, že se mi skutečnost ukázala nově, jakoby poprvé			40		20
60 Prožil jsem k druhému něco takového, že se dá mluvit o extázi			34	29	
4 Umělecké dílo mě někdy nadchne tak, že zapomenu na celý svět			33		
39 Měl jsem někdy pocit, že všechno, co je, je naprosto dokonalé			31	29	
73 Prožil jsem odpuštění, které změnilo něčí život nebo vztahy	25		31		
40 Někdy intenzivně pocítuji, že patřím k lidem, kteří přijdou po nás			30		
65 Sounáležitost s druhými pomáhá překonávat životní nepříjemnosti				55	
13 Někdy prožiju s lidmi překvapivě intenzivně, že jsem jedním z nich				52	
45 Rozmanitost lidí, kteří přes své rozdíly tvoří jednotu, je úžasná				51	
8 Zním chvíle tiché radosti, že se mi chce jásat, zpívat nebo plakat				48	
17 Často toužím plně se otevřít tomu, co přijde				47	
5 S lidmi, s nimiž mě něco důležité spojuje, cítím souznění duší				46	

35 Někdy mívám takovou radost, že mám touhu obejmout celý svět				45	
16 Někdy silně toužím po tom, aby všechny živé bytosti byly šťastné	21	24		42	
20 Někdy si náhle uvědomím, že život je zázrak	27			40	
53 Mé nitro někdy naplňuje zvláštní slavnostní pocit			25	39	
77 Každý z mých blízkých je navzdory chybám jedinečný a dokonalý		21		38	
70 Cítím, že podstatou mého života je předat dál to, co jsem získal				32	22
68 Mívám chvíle, kdy se mi hnuší zlo ve mně i mimo mně					50
25 Někdy se děším toho, jako strašně bych mohl zkazit svůj život					48
76 Někdy celé mé nitro naplní touha změnit svůj život a "začít znovu"					48
55 Setkal jsem se s takovou statečností, že jsem se zastyděl				25	47
21 Pocítil jsem z druhého takovou čistotu, že jsem se sám cítil špinavý	28				40
22 Vnímám druhé jako bytosti, jež v sobě nosí ukryté tajemství				25	33
48 Někdy mě zaplaví soucit se všemi bytostmi, jež trpí		27			33
36 Někdy cítím, jak je mé Já nicotné ve srovnání s Nekonečnem					33
78 Někdy si připadám jako kapka v nekonečném oceánu bytí					26
72 Vnitřní svět v nás mi připadá úžasnější než svět kolem nás	22				23
38 Něco bych neudělal, protože by to zničilo mou lidskou podstatu					22

Tabulka 2

Interkorelace faktorů

FAKTORY	TRANS	EKO	MYST	SOUN
EKO-SPIRIT	29	100		
MYSTICKÝ	37	25	100	
SOUNÁLEŽIT	33	35	26	100
MORÁLNÍ	25	28	10	23

TABULKA 3

Transcendentálně monoteistický faktor (v závislosti na pohlaví a studijním oboru)

POHLAVÍ	N	PRŮMĚR	STANDARDNÍ ODCHYLKA
MUŽI	131	0,13	0,91
ŽENY	270	-0,06	0,93
Celkem	402	0	0,93

ANOVA

	df	F	Sig.
POHLAVÍ	2	0,61	0,55
STUDIJNÍ OBOR	13	3,34	0
INTERAKCE	12	1,01	0,44

Studijní obor - $p < 0,01$ **TABULKA 4****Eko-spiritualita (v závislosti na pohlaví a studijním oboru)**

POHLAVÍ	N	PRŮMĚR	STANDARDNÍ ODCHYLKA
MUŽI	131	-0,26	0,89
ŽENY	270	0,13	0,87
Celkem	402	0	0,89

ANOVA

	df	F	Sig.
POHLAVÍ	2	8,06	0
STUDIJNÍ OBOR	13	3,15	0
INTERAKCE	12	1,04	0,41

Pohlaví - $p < 0,01$ Studijní obor - $p < 0,01$ **TABULKA 5****Mystický faktor (v závislosti na pohlaví a studijním oboru)**

POHLAVÍ	N	PRŮMĚR	STANDARDNÍ ODCHYLKA
MUŽI	131	-0,25	0,83
ŽENY	270	0,12	0,89
Celkem	402	0	0,89

ANOVA

	df	F	Sig.
POHLAVÍ	2	5,07	0,007
STUDIJNÍ OBOR	13	2,24	0,008
INTERAKCE	12	1,33	0,20

Pohlaví - $p < 0,01$ Studijní obor - $p < 0,01$

TABULKA 6**Sounáležitost (v závislosti na pohlaví a studijním oboru)**

POHLAVÍ	N	PRŮMĚR	STANDARD. ODCHYLKA
MUŽI	131	-0,07	0,82
ŽENY	270	0,03	0,83
Celkem	402	0	0,83

ANOVA

	df	F	Sig.
POHLAVÍ	2	0,61	0,55
STUDIJNÍ OBOR	13	3,34	0
INTERAKCE	12	1,01	0,44

Studijní obor - $p < 0,01$ **TABULKA 7****Morálka (v závislosti na pohlaví a studijním oboru)**

POHLAVÍ	N	PRŮMĚR	STANDARD. ODCHYLKA
MUŽI	131	0,03	0,86
ŽENY	270	-0,02	0,91
Celkem	402	0	0,89

ANOVA

	df	F	Sig.
POHLAVÍ	2	0,13	0,88
STUDIJNÍ OBOR	13	3,34	0
INTERAKCE	12	0,34	0,98

Studijní obor - $p < 0,01$